

УДК 338.48-51

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-11](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-11)

ЛУЩИК М. В.

<https://orcid.org/0000-0001-5411-348X>e-mail: mumaria@gmail.com

Національний університет «Львівська політехніка»

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО СЕКТОРУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті описано сучасний стан функціонування туристичного сектору Хмельницької області. Зокрема: проаналізовано динаміку зміни кількості туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності, в тому числі: іноземних туристів, громадян України, які подорожували за кордоном, внутрішніх туристів та екскурсантів. Охарактеризовано географію прибуття іноземних туристів до України та виявлено особливості трансферу, проживання, середнього часу перебування та мети візиту іноземних громадян, здійснено аналіз розподілу туристів-громадян України за країнами їх подорожі. Досліджено специфіку екскурсійної діяльності в області. Систематизовано інформацію про суб'єкти туристичної індустрії регіону. Описано діяльність установ державного регулювання сфери туризму, туристичних громадських організацій та асоціацій, туристичних інформаційних центрів в межах області. Здійснено моніторинг сучасних проектів та ініціатив в галузі туризму, які мають безпосередній вплив на функціонування туристичної індустрії Хмельниччини.

Ключові слова: туристичний сектор, туристичні потоки, іноземні туристи, внутрішні туристи, екскурсанти, туристичні інформаційні центри.

MARIYA LUSHCHUK

Lviv Polytechnic National University

TRENDS OF DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY OF THE LVIV REGION IN THE CONDITIONS OF A PANDEMIC

The article describes the current state of functioning of the tourist sector of Khmelnytsky region. In particular, the dynamics of changes in the number of tourists served by tourism entities, including: foreign tourists, citizens of Ukraine who traveled abroad, domestic tourists and excursionists were analyzed. The geography of arrival of foreign tourists to Ukraine is characterized, the features of transfer, residence, average stay and purpose of visit of foreign citizens are revealed, the distribution of tourists-citizens of Ukraine on the countries of their travel is analyzed.

The specifics of excursion activity in the region are investigated. The information about the subjects of the tourist industry of the region is systematized. Courses of guides within the region are described. The activity of institutions of state regulation of tourism, tourist public organizations and associations, tourist information centers within the region is described.

Monitoring of modern projects and initiatives in the field of tourism («Creation of innovative tourist infrastructure of Khmelnytsky region with tourist and logistics center in Khmelnytsky», «Ancient buildings speak», «Creation of tourist information center in the resort area of Sataniv Gorodok district Khmelnytsky region», «Creation of the tourist and recreational zone «Potocki Square» in the village of Antonina Krasyliv district of Khmelnytsky region»), which have a direct impact on the functioning of the tourism industry of Khmelnytsky region has been carried out.

The main directions of tourism development in the region, namely: overcoming negative stereotypes about the city, promoting the region as an eco-friendly, safe and comfortable region, restoration and revitalization of historical and cultural monuments, active marketing of affordable event and gastronomic, art and shopping tourism, presentation of the tourist potential of the region at specialized tourist events, introduction of innovations in the tourist market (sensory tourist kiosks, programs «Living Museum»), types of diversification of accommodation facilities, etc., are listed.

Key words: tourist industry, tourist flows, foreign tourists, domestic tourists, excursionists, tourist information centers.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Попри небачені масштаби кризи туристичного сектору в 2019 році, спричинені пандемією COVID-19, уже з 2020 року туристична сфера *впевнено демонструє* динамічний розвиток в усьому світі та показує стійкі темпи зростання. Як відомо, туристичний сектор економіки є важливим каталізатором економічному розвитку як в глобальному, так і в національному і регіональному вимірах. Туристична галузь, на відміну від інших галузей національного господарства не є ресурсозатратною, і, часто, є експортно-орієнтованою, адже залучає кошти ззовні, що, безперечно, сприяє вирішенню цілого комплексу місцевих проблем – від питань зайнятості, інфраструктурно-комунікаційних моментів до маркетингу територій та територіального брендингу.

Водночас, дослідження особливостей функціонування туристичного сектору в регіонах, зводиться до комплексної характеристики туристичного потенціалу території, туристичних ресурсів та, значно рідше, туристичної інфраструктури. Проте, не менш важливим, на наш погляд, є дослідження туристичних потоків в регіоні, показників діяльності структурних суб'єктів туристичного сектору та релевантних проектів з розвитку туристичної індустрії регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукові дослідження туристичного сектору не є новими, адже теоретичне обґрунтування сутності, підходів до розуміння поняття, поняттєво-категоріальний апарат, структура туристичного сектору закладені

ще в XX ст. Водночас, зміна туристичного сектору диктує і нові, своєчасні наукові дослідження та концепти. Сучасні аспекти розуміння сутності туристичного сектору в XXI ст., новітні методи його управління та оцінки представлені в одному із останніх випусків Issue Papers Series від UNWTO Statistics and Tourism Satellite Account Programme (STSA) [1]. Даний випуск має на меті продемонструвати актуальність модерного вимірювання та аналізу туристичного сектору, поширити відповідні інструменти для цього (включаючи приклади передової практики), а також слугувати платформою, яка заохочує до вивчення і подальших розробок у цій галузі. У документі розглядаються ключові фактори, які необхідно враховувати при переході до новітньої моделі управління туристичним сектором. Головний меседж роботи – аргументувати, як і в якій мірі інституційні можливості держави для координації, колаборації та координації дій у туристичному секторі, можна ефективно використовувати як практику управління (ефективність управління) для покращення туристичних інформаційних систем, допомагаючи трансформувати потреби в рішення та можливості для удосконалення методів вимірювання та аналізу туризму. Корисним доповненням до випуску є глосарій нових туристичних термінів. Фундаментальним можна вважати дослідження щодо ролі туристичного сектору в розширенні економічних можливостей регіонів, територій, держав [2]. Чимало праць присвячені дослідженням факторів конкурентоспроможності туристичного сектору [3]. Вітчизняна наукова література [4–20] також містить немало спроб описати структуру та сучасні реалії функціонування туристичного сектора. У праці М. Бондаренко описано реалії туристичного сектору економіки України, проаналізовано нераціональне використання туристичного потенціалу в українській економіці та виявлено суттєві причини, що не дають змоги розкрити весь туристичний потенціал і ефективно його реалізувати [4]. О. Паршина та Т. Чумак, *використовуючи методи прогнозування, здійснюють спробу виявити ключові тенденції розвитку туристичного сектору України*. Проте ґрунтовних регіональних досліджень досить мало [5]. У дослідженнях сучасного стану, проблем та перспектив розвитку туристичного сектору Хмельницької області висвітлені лише окремі аспекти. В. Поліщук акцентує увагу на питаннях економічної доцільності розвитку туристичної індустрії Хмельниччини, В. Буторіна та Я. Мариняк&Н. Стецько досліджують діяльність підприємств туристичної сфери Хмельницької області в регіональному (в межах Західного регіону України) та загальнонаціональному масштабах [6; 7]. Туристична інфраструктура регіону проаналізована в працях Д. Шило [9]. Низка інших публікацій висвітлюють розвиток окремих видів туризму – екотуризму, історико-культурного, сакрально-релігійного, молодіжного, тощо, на території області [10–21].

Формулювання цілей статті

Метою статті є опис сучасного стану туристичного сектору Хмельницької області в сучасних умовах. Мета реалізується через виконання певних завдань:

- дослідити туристичні потоки області;
- проаналізувати динаміку зміни кількості туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності, в тому числі: іноземних туристів, громадян України, які подорожували за кордоном, внутрішніх туристів та екскурсантів;
- охарактеризувати географію прибуття іноземних туристів до України;
- здійснити аналіз розподілу туристів-громадян України за країнами їх подорожі;
- вказати специфіку екскурсійної діяльності в області;
- систематизувати інформацію про суб'єктів туристичної індустрії регіону;
- описати діяльність установ державного регулювання сфери туризму, туристичних громадських організацій та асоціацій, туристичних інформаційних центрів в межах області;
- здійснити моніторинг сучасних проектів та ініціатив в галузі туризму, які мають безпосередній вплив на функціонування туристичної галузі Хмельниччини.

Виклад основного матеріалу

Згідно даних Головного управління статистики у Хмельницькій області динаміка руху туристичних потоків за останніх 20 років мала доволі негативну тенденцію – зростання до 2008 р. та спад з 2011 р. Хоча в 2015-2019 рр. ці показники покращувались, проте абсолютний пік припав таки на 2008 р. (табл. 1, рис. 1).

Таблиця 1

Туристичні потоки у Хмельницькій області (осіб), 2000-2020 рр.

Роки	Кількість туристів, зокрема: ..., ос.				
	... обслугованих суб'єктами туристичної діяльності	... іноземних туристів	... громадян України, які подорожували за кордоном (виїзні туристи)	... внутрішніх туристів	... екскурсантів
1	2	3	4	5	6
2000	27750	1132	8224	18394	32555
2001	28983	1032	9394	18557	36843
2002	39819	999	8592	30228	19522
2003	44280	1257	8663	34360	29431
2004	44140	1264	9201	33675	30385
2005	40301	1091	10325	28885	27973

1	2	3	4	5	6
2006	40416	839	11853	27724	31333
2007	56793	752	15386	40655	29901
2008	69508	2461	13385	53662	48902
2009	61032	1270	11390	48372	37025
2010	59806	196	12816	46794	49744
2011	31212	-	13048	18164	-
2012	32437	2	15410	17025	-
2013	24402	24	14966	9412	-
2014	19027	-	12373	6654	-
2015	25416	-	15227	10189	-
2016	19885	-	14158	5727	-
2017	26829	30	14448	12351	-
2018	25738	1	13720	12017	-
2019	27613	4	19820	7789	-
2020	11073	-	10271	802	-

Зменшення туристичних потоків протягом 2012-2014 років пов'язане із ситуацією в країні, яка була в той період. Глобальна фінансова криза 2008-2009, а згодом анексія Криму Російською Федерацією та проведення антитерористичної операції на сході України негативно вплинули на позитивну динаміку розвитку туристичної галузі у Хмельницькій області. На 26 % скоротилась кількість туристів, обслужених туристичними підприємствами, вдвічі скоротилась кількість іноземних туристів, на 34 % – кількість українців, які подорожували закордон, та на 25 % внутрішній туристичний потік у порівнянні з минулим роком. До 2019 року показники покращилися та встановили новий рекорд, але події 2020 року знову призупинили розвиток туризму. Туристичний потік у 2020 році впав на 72 % та відкинув галузь на рівень дев'яностих років. В Україні ситуацію дещо нівелювала відкриті та відносно доступні Туреччина та Єгипет. Але, тим не менше, за підсумками року обсяг продажів впав на 60-70 % [22].

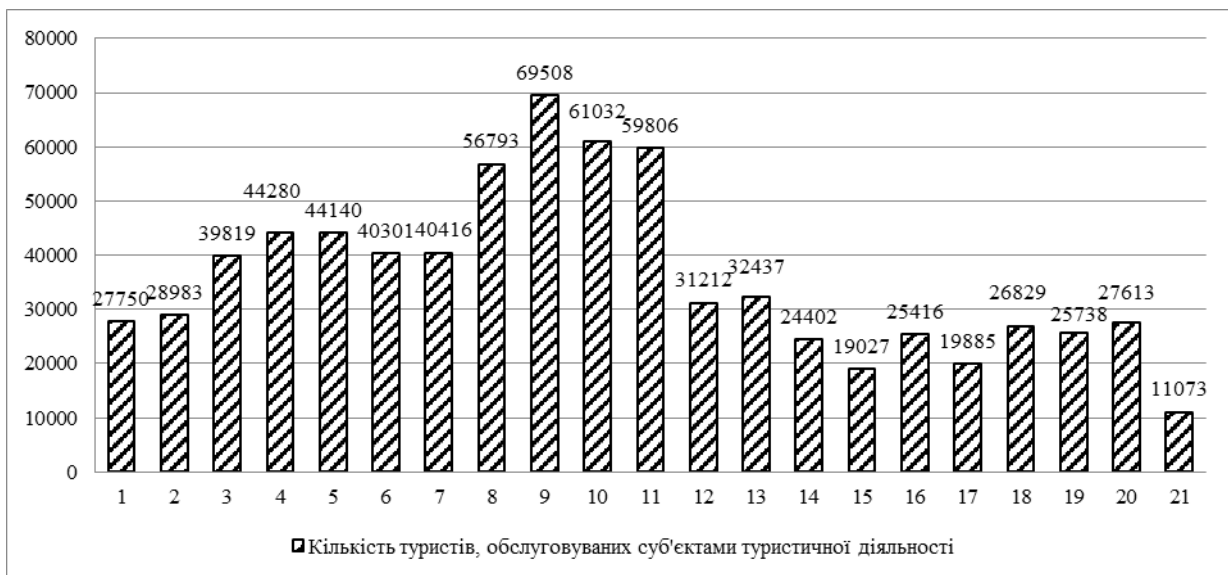

Рис. 1. Кількість туристів, обслужених суб'єктами туристичної діяльності [22].

Послугами суб'єктів туристичної діяльності Хмельницької області у 2019 році скористалися 27613 осіб (у 2018 році – 25738 осіб), з них 97 % – громадяни України (рис. 2.). Туристичні підприємства області за період 2017-2019 рр. обслужили 34 іноземних туристів. У 2019 р. поїздками туристів-громадян України в межах держави було охоплено близько 7789 осіб, ще 19820 осіб подорожували до інших держав (див. табл. 1., рис. 2) [22].

За період 2020 р. можна побачити значне зменшення туристів обслужених суб'єктами туристичної діяльності – 11073, громадяни України, які подорожували за кордоном (виїзні туристи) також суттєво зменшились в кількості – 10271 (рис. 4) [22].

Україна стає щоразу цікавішою для іноземних туристів – про це свідчить зростаюча статистика відвідування нашої країни у 2015-2018 роках. За даними Мінекономрозвитку, уже в 2016-му Україна потрапила до 30-ки країн, найпривабливіших для іноземних туристів, зайнявши 27 позицію. Ми обійшли Ірландію, Швейцарію, Сінгапур та і ще півтори сотні держав, про що повідомив BusinessViews. А в 2017-му, за даними Світового банку, ми успішно перемістилися на 25 позицію. В 2018-му цю позицію, за попередніми оцінками, зберегли. Традиційно лідерами за відвідуванням України є прикордонні країни – Молдова (4,4 млн за 2018 рік), Білорусь (2,6 млн), Росія (1,5 млн), Польща (1 млн), Угорщина (915 тис.),

Румунія (740 тис.). Відвідування України громадянами з не прикордонних країн також зросло, і причому відчутно. Великобританії – на 47,3 %, Китаю на 38,8 %, Литви на 23,4 %, Ізраїлю на 21,7 %, США на 19,7 %, Чехії на 16,0 %, Італії на 15,4 %, Німеччини на 13,3 %, Франції на 9,2 %, Болгарії на 7,9 %. Безперечно, пандемія коронавірусної хвороби суттєво знизила показники туристичних відвідин України іноземцями у 2020 році, у 2021 році ці показники дещо покращилися, проте уже в перші місяці 2022 року особливо напружена військова ситуація на кордонах України, спричинена збройною агресією Російської Федерації, і відповідно можливість широкомасштабного військового вторгнення звела міжнародні в'їзні туристичні потоки до нуля [22].

Якщо говорити про Хмельниччину, то окрім внутрішнього туриста, регіон інколи відвідують туристи з Румунії та Молдови.

Рис. 2. Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності у 2019 р. [22]

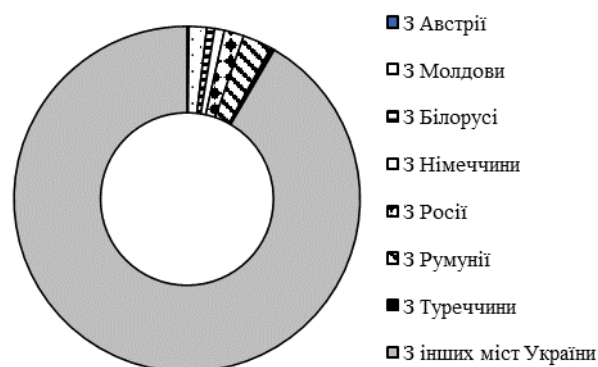

Рис. 3. Країни, звідки найчастіше туристи приїжджають до Хмельницької області, % (2017 р.)

Після 2015 року кількість туристів почала стабілізуватись, але так і не сягнула показників попередніх років. Кількість іноземних туристів, згідно даних офіційної статистики, у період 2011–2019 рр. була рекордно малою або відсутньою [22].

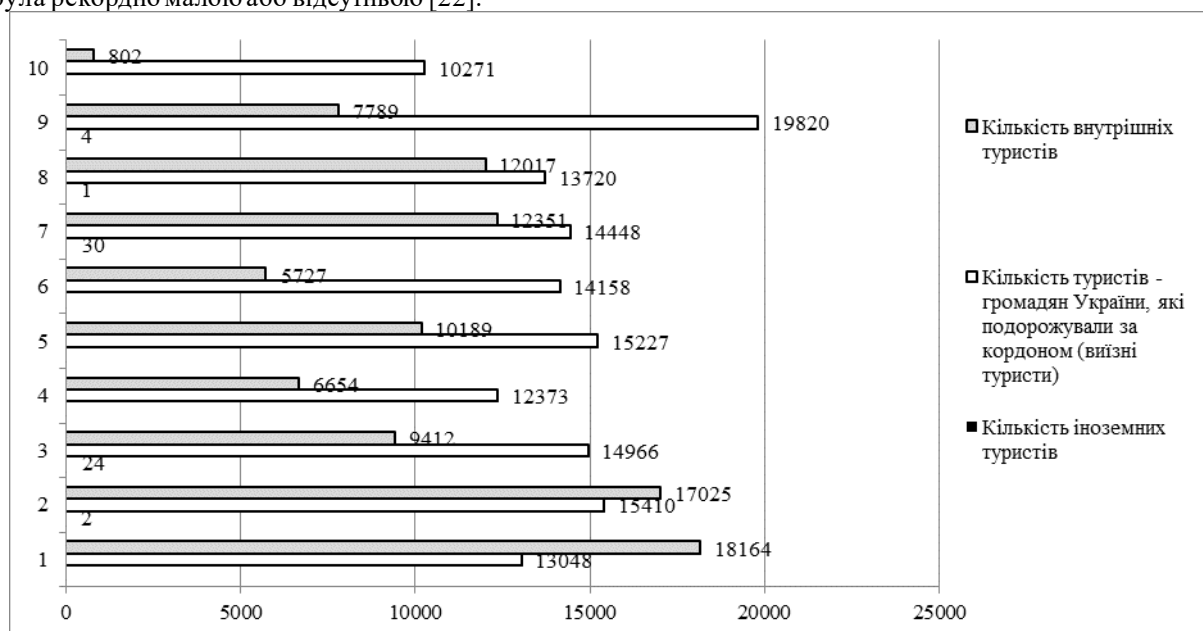

Рис. 4. Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності у 2011–2020 рр. [22]

Більшість туристів приїжджали до Хмельницької області на авто (70 %), поїзд обирали для поїздки 15 %, на автобусі подорожували також близько 15 %. В 2017 році дохід від надання туристичних послуг, а саме робота турагентів становила – 4528,1 тис. грн, у тому числі від екскурсійної діяльності – 62,1 тис. грн. За сім місяців 2019 року до бюджетів територіальних громад Хмельницької області надійшла 921 тис. грн туристичного збору, що на 546 тис. грн перевищує результат відповідного періоду минулого року. Особливо активізувалась сплата туристичного збору протягом літніх місяців. В середньому туристи залишають тут до 40 євро. У Хмельницькій області є чудові готелі (їх, зазвичай, обирає 40 % відвідувачів регіону), хостели (35 % туристів) та апарт-готелі в яких залишаються як внутрішні туристи, так і іноземні. В середньому

туристи проводять тут близько 1-4 днів. Цікаві локації Хмельниччини, можна об'їхати за 2 або 3 дні. За мотивами відвідувань більша частка внутрішніх та іноземних туристів відвідали Хмельницьку область проведення для дозвілля, відпочинку, з лікувальною метою. Найбільш відвідуваними туристами залишаються пам'ятки архітектури. Лідером у туристичній галузі традиційно залишається місто Кам'янець-Подільський. Крім того, за інформацією фіскалів, помітно розвивається туристична галузь у місті Хмельницькому, Летичівському, Славутському, Шепетівському, Старокостянтинівському та Ізяславському районах. Щодо туристичного піку, то літній туристичний сезон можна вважати найкращим, щоб побачити Хмельницьку область [22].

За сприяння турфірм вітчизняні туристи 2019 р. виїжджали у понад 100 країн світу. Якщо говорити про виїзди за кордон, то їхня кількість зросла на 6 %, всього подорожувало 12,5 млн українців за перші шість місяців року. Найактивніше їздять до Польщі, Росії, Угорщини, Молдови та до Білорусі. Майже наполовину більше, ніж торік, українців побувало в Туреччині [22].

Загалом, виїзний туризм є вигіднішою формою діяльності туристичних підприємств, ніж в'їзний (іноземний) та внутрішній туризм. Виїзним туризмом займається майже кожна туристична фірма, а в'їзним та внутрішнім туризмом – близько 20 % туристичних підприємств області. З метою «туризм» найбільша кількість українців-хмельничан поїхала до Туреччини, Єгипту, Білорусі, ОАЕ, Ізраїлю, Греції, Польщі, Болгарії, Німеччини, Австрії [22].

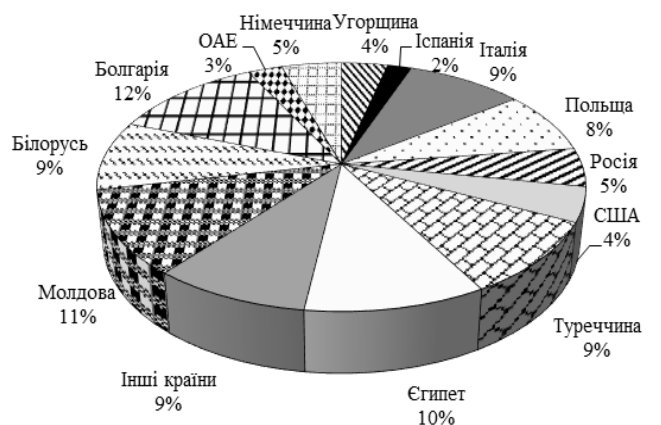

Рис. 5. Розподіл туристів-громадян України за країнами їх подорожі у Хмельницькій області у 2019 р. [22]

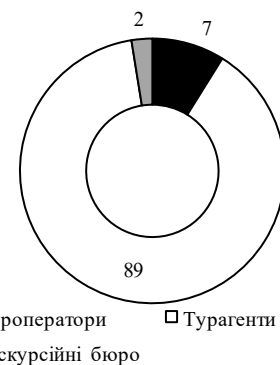

Рис. 6. Суб'єкти туристичної діяльності [22]

Найбільш популярною метою туристично-екскурсійних подорожей залишається дозвілля і відпочинок. У 2014-2015 рр. найбільш часто вказуванню метою поїздки було дозвілля та відпочинок і лікування. У 2019 році з метою дозвілля та відпочинку подорожувало трохи більше як дві третини (68,6 %) від загальної кількості туристів.

В 2018 році туристичний збір становив 1% від вартості кожної доби тимчасового розміщення, за рік надійшло 269,5 тисячі гривень до місцевого бюджету [27].

Кількість суб'єктів туристичної діяльності в Хмельницькій області у 2011 становила 76 підприємств, у 2015 – 78, 2016 – 89, 2017 – 90. Серед них: а) Туроператори: 2011 – 3, 2015 – 2, 2016 – 1, 2017 – 0; б) Турагенти: 2011 – 62, 2015 – 67, 2016 – 79, 2017 – 81; в) Бюро екскурсійних послуг: 2011 – 11, 2015 – 9, 2016 – 9, 2017 – 9 [22]. За цим показником Хмельницька область посідає 20 місце в Україні.

В області працює близько 100 суб'єктів туристичної діяльності (туроператорів, турагентів та фізичних осіб-підприємців фахівців туристичного супроводу). У період з 2011 по 2017 р. можна побачити тенденцію зменшення кількості туроператорів і бюро екскурсійних послуг, але кількість турагентів збільшується. Упродовж 2015 р. у Хмельницькій області діяло 78 суб'єктів туристичної діяльності, що менше порівняно з 2017 роком на 5,6 %. Таким чином, можна зробити висновок, що кількість суб'єктів туристичної діяльності щороку зростає.

Перелік найвідоміших туроператорів Хмельницької області подаємо у таблиці 2 [23; 25; 27].

Екскурсійні послуги є однією з специфічних ознак туристичної діяльності, невід'ємною складовою туру. Вони можуть входити до складу комплексного продукту або становити додаткові послуги, але їх наявність є обов'язковим елементом в забезпеченні туристичної мотивації. У області існує дві установи, які організують курси екскурсіводів.

– Курси екскурсіводів у м. Хмельницькому від туроператора «Перлини світу». Вул. Проскурівська, 44, Хмельницький, Хмельницька область.

– Курси екскурсіводів на базі Хмельницького обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді у формі двох двогодинних занять в тиждень та практичних виїздів. Місце та час проведення лекційних занять: м. Хмельницький, вул. Староміська, 2 [25; 28; 29].

Головним органом управління туристичною галуззю області є Відділ організації роботи туристично-курортної галузі та охорони культурної спадщини, яке підпорядковується Управлінню культури, туризму і курортів України.

Таблиця 2.

Список туроператорів

№ за п.	Назва туроператора	№ за п.	Назва туроператора	№ за п.	Назва туроператора
1	 Туристичні послуги в Україні та за кордоном. Візова підтримка, страхування. Продаж квитків. Працевлаштування в інших країнах. Гарячі тури в екзотичні країни.	6	 Туристичні послуги по Україні та за кордоном. Працевлаштування за кордоном.	11	 Туристичні послуги по Україні та за кордоном, паломництво, страхування.
2	 Туристичні послуги по Україні та за кордоном, проведення екскурсій, візова підтримка, туристичне страхування, бронювання автобусних та авіаквитків. Навчання та працевлаштування за кордоном.	7	 Coral Travel пропонує найкращі курорти та готелі у 28 країнах світу – у Туреччині, Іспанії, Греції, Єгипті, Таїланді, Болгарії, Тунісі, Марокко, Ізраїлі, ОАЕ, Андоррі, Австрії, Китаї, на Кубі, в Індії, на Маврикії, у Танзанії, Домініканській Республіці, Індонезії, на Мальдівах, у В'єтнамі, на Сейшелах, Шрі-Ланці, у Сінгапурі, Мексиці, Камбоджі, Йорданії та Україні. Туроператор організовує групові та індивідуальні FIT-тури на базі власних чартерних програм та регулярних рейсів, розвиває incentive-, congress-, спортивний та інші види туризму, а також активно займається продажем авіаквитків онлайн.	12	 Надають широкий спектр турів за кордон: пляжний відпочинок (авіа та автобусні тури); екзотичні курорти (від Азії й Карибського басейну до Південної Африки); автобусні екскурсійні тури Європою; екскурсійні авіатури; гірськолижні тури; сафарі; круїзи (річки, моря, океани); тури вихідного дня; бронювання авіаквитків; шопінг-тури та багато-багато іншого.
3	 Туристичні послуги, екскурсії, тури по Україні, в Карпати і Закарпаття, шкільні та корпоративні тури. Пасажирські перевезення.				
4	 Туристичні послуги, екскурсії, страхування, продаж квитків, відкриття віз, надання інформації щодо працевлаштування за кордоном.	8		12	 Туристичні послуги. Візова підтримка. Екскурсії. Продаж авіаквитків. Пасажирські перевезення по Україні та за кордон від 8 до 50 осіб.
		9			
5	 Туристичні послуги по Україні та за кордоном. Візова підтримка. Продаж авіаквитків. Страхіві послуги. Навчання та працевлаштування за кордоном.	10		13	"Турін" Надання туристичних послуг, продаж квитків, навчання за кордоном, страхування, візова підтримка.
				15	Туристична агенція "TUI" Туристичні послуги за кордоном. Страхування. Продаж авіаквитків.

Основні функції Управління культури, туризму і курортів облдержадміністрації:

- Забезпечення на території області реалізації державної політики у сфері культури, туризму та курортів, з питань охорони культурної спадщини, а також національної музейної політики.
- Здійснення, відповідно до законодавства, державного управління і контролю у культурно-мистецькій, санаторно-оздоровчій та туристичній сферах.
- Створення умов для розвитку професійного музичного, театрального, хореографічного, образотворчого, декоративно-ужиткового мистецтва і самодіяльної творчості, кіномистецтва, фотомистецтва, народної художньої творчості, культурного дозвілля населення.

- Забезпечення реалізації прав громадян на свободу літературної і художньої творчості, доступ до інформації, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, ознайомлення громадян з пам'ятками історії, архітектури, мистецтва, оздоровлення населення, доступності всіх видів культурних послуг і культурної діяльності для кожного громадянина.

- Розроблення та здійснення заходів з відродження і розвитку культури української нації, культурної самобутності корінних народів і національних меншин, що проживають в області.

- Сприяння захисту прав і законних інтересів творчих працівників та їх спілок, а також закладів, підприємств і організацій культурно-мистецької сфери, що діють на території області.

- Створення умов для розвитку соціальної та ринкової інфраструктури у сфері культури і туризму, організації її матеріально-технічного забезпечення.

- Становлення туризму як високорентабельної галузі, раціональне використання та збереження туристичних ресурсів [27].

У Хмельницькій області також діють некомерційні (ті, які не мають за мету отримання прибутку) туристичні громадські організації та асоціації [27].

Таблиця 3.

Туристичні громадські організації

№ за п.	Назва організації	Адреса	Керівник організації
1	Хмельницький обласний молодіжний туристичний клуб «Територія»	м. Хмельницький, вул. Прибузька буд. 34, кв. 142.	Мацуца Євген Миколайович
2	Громадська організація Спортивно-оздоровчий клуб «НОВАТОР»	м. Хмельницький, вул. Тернопільська, буд. 13/4.	Гуцалюк Іван Вікторович
3	Хмельницька обласна організація роботодавців у сфері туризму та відпочинку	Хмельницька обл., Городецький р-н., Сатанів-2, вул. Курортна, буд. 17.	Вечелковський Павло Зіновійович
4	Обласна громадська організація «Асоціація розвитку курорту Сатанів»	м. Хмельницький, вул. Озерна, буд. 20.	Супрун Олександр Федорович
5	Хмельницька обласна організація роботодавців галузі індустрії розваг	м. Хмельницький, Проспект Миру, буд. 60/5, кв. 79.	Габай Василь Михайлович
6	Хмельницька обласна громадська організація «Спелеологічний клуб «Атлантида»	м. Хмельницький, Проспект Миру, буд. 95/1, кв. 10.	Щербицький Олександр
7	Громадська організація «Спілка сільського туризму Хмельницької області»	м. Хмельницький, вул. Куприна, буд. 66/1.	Кирилук Вадим Борисович
8	Хмельницька обласна федерація спортивного туризму	м. Хмельницький, вул. Староміська, буд. 2	Мельник Анатолій Гнатович

У Хмельницькому відкрили туристично-інформаційний центр, поки що він працює в онлайн форматі. Згодом він включатиме мережу інформаційних кіосків, де кожен гість міста зможе отримати повну інформацію щодо визначних пам'яток, туристичних локацій, готелів і кафе. А також сайт, на якому будуть розміщувати карти всіх важливих туристичних місць і маршрутів. У туристично-інформаційному центрі Кам'янець-Подільського надають інформацію про туристичний потенціал міста, музеї, місця проживання, харчування, заклади дозвілля та організації шлюбу за добу [27].

Область активно займається формуванням свого туристичного бренду та позитивного іміджу. Проводяться заходи щодо туристичної промоції Хмельниччини, розбудови туристичної інфраструктури, збереження екології, відновлення історичних пам'яток.

Зокрема, впродовж 2021 року в рамках підготовки проекту Програми розвитку туризму Хмельницької області на 2021-2025 роки, в облдержадміністрації неодноразово проводились засідання фокус-груп за напрямками:

- розвиток туристичної інфраструктури (розвиток інфраструктурних проєктів у сфері туризму та рекреації, знакування, «Місця відпочинку», туристичні маршрути, ремонт, реставрація, консервація туристичних об'єктів);

- розвиток Кам'янець-Подільського локального осередку туризму у сучасних межах Кам'янець-Подільського та Чемеровецького районів, центр – м. Кам'янець-Подільський;

- розвиток екотуризму (зелений туризм, велотуризм, спортивний туризм, туристично-рекреаційні зони, курорти) в області;

- розвиток Старокостянтинівського локального осередку туризму у сучасних межах Старокостянтинівського, Старосинявського, Білогірського, Красиївського та Теофіпольського районів [28; 29].

Метою Програми розвитку туризму Хмельницької області на 2021–2025 роки є створення умов для забезпечення сталого розвитку сфери туризму у Хмельницькій області, перетворення її на конкурентоспроможну, високорентабельну, інтегровану у світовий ринок галузь, яка зможе стати вагомим чинником прискорення соціально-економічного розвитку регіону, підвищення якості життя населення, гармонійного поступу і консолідації суспільства, а також популяризації України у світі. У програмі зазначається, що основні напрямки розвитку туризму області – удосконалення транспортної інфраструктури,

розвиток туристичних локацій, організація туристичних послуг, реставрація і ревіталізація пам'яток історії та культури, екологічна та екокультурна безпека туризму [28].

Таблиця 4

Туристичні інформаційні центри

Назва ТІЦ	Адреса, телефон, факс, веб-сайт, e-mail	Функції ТІЦ та послуги, які надаються
Туристично-інформаційний центр	м. Хмельницький, вул. Проскурівська, буд. 40. http://khmel.travel khmelcity.touristinformation@gmail.com	Мета турифоцентру – популяризація міської територіальної громади та регіону, розвиток та покращення сфери туризму у громаді, надання туристичних послуг як мешканцям міста, так і його гостям. Туристсько-інформаційний центр працює щодня з 9:00 до 19:00. Там надають туристичні довідки, організують екскурсії містом, продають сувенірну продукцію, каву та чай. Завданням ТІЦу є створення конкретного і зрозумілого туристичного продукту: чим зайнятися у Хмельницькому, якщо ви приїхали на декілька годин, що подивитись, якщо приїхали на кілька днів.
Туристично-інформаційний центр	м. Кам'янець-Подільський, площа Польський Ринок, 18	Кам'янець-Подільський інформаційний центр надає туристам та всім бажаним вичерпну інформацію про пам'ятки міста, місця розміщення та харчування, транспортне сполучення, а також про розважальні, спортивні, культурні заходи, що проводяться у Кам'янці-Подільському. Кожен відвідувач ТІЦ зможе безкоштовно отримати карту міста та інформаційні буклети, придбати оригінальний сувенір на згадку, замовити екскурсію (пішохідну, автобусну, нічну костюмовану, річкову на теплоході та ін.).
Туристсько-інформаційний центр	с. Бакота	Туристсько-інформаційний центр на Бакоті організують місцеві підприємці спільно зі Староушицькою громадою та Національним природним парком «Подільські Товтри». Він працюватиме і як центр для туристів, і як майданчик для проведення вечірок, концертів та різноманітних художніх пам'яток. Туристсько-інформаційний центр протягом усього сезону працюватиме з 10 до 22 години щодня. Окрім надання традиційних послуг, які зазвичай є у ТІЦ – інформація для туристів, продаж екскурсій, послуг та сувенірів – на Бакоті планують проводити дегустації продукції локальних виробників, концерти, виставки й різнопланові вечірки.

Для обласного центру з нетуристичним іміджем «міста базарів» важливо зламати стереотипні уявлення про себе і насамперед у самих хмельничан. Для цього в місті почали реалізовувати проект «Створення інноваційних об'єктів туристичної інфраструктури Хмельницького регіону із туристично-логістичним центром у місті Хмельницькому», а також презентували туристичний календар фестивалів та спортивних подій. Влада міста вважає, що найважливіше, це, насамперед, відкрити місто для його мешканців. Саме вони повинні якнайкраще знати Хмельницький, його історію і туристичний потенціал. Якщо хмельничани пишатимуться містом, у якому мешкають, то з гордістю запрошуюватимуть гостей з усіх куточків країни. Тому більшість акцій та заходів здебільшого орієнтовані на місцевих [23; 24; 26].

В пріоритеті також розвиток подієвого та гастрономічного туризму. За рік область проводить більше 200 мистецьких заходів. Тобто, майже щодня щось відбувається. Найпопулярніші з них — фестиваль рок-музики Rock&Vuh, джазовий фестиваль JazzFest Podillya і новинка – фестиваль оркестрових шоу ArtMajorShow. Масштабний фестиваль Respublica щороку відбувається у Хмельницькому чи Кам'янці-Подільському. Зазначимо, що фестиваль відбувався і в умовах строгого карантину в гібридному режимі з використанням цифрової реальності. Зазначимо, що це перший досвід організації такої масової події у змішаних форматах, і він був вельми вдалим. Чимало гостей міста залишилися під враженням від Різдвяного ярмарку, його особливої атмосфери і обіцяли повернутись в Хмельницький знову саме у період новорічних вакацій. У 2020 відбулися дев'ять масштабних гастрономічних фестивалів. Тут можна спробувати справжню подільську традиційну кухню, а деякі оригінальні страви можна скуштувати лише в Хмельницькому [26].

Область має потенціал щодо розвитку арт-туризму та організації мистецьких проектів. Мало хто знає, що в місті створено ряд унікальних закладів, які були першими в Україні, а окремі і сьогодні залишаються єдиними на її теренах. Це і Хмельницький міський монотеатр «Кут», і музей-студія фотомистецтва, і обласний художній музей – насправді перший в Україні музей сучасного мистецтва, заснований у 1990-і роки. А ще є школа іконопису «Нікош» – особлива гордість Хмельницького. Хмельницький обласний художній музей та Хмельницька обласна бібліотека для дітей імені Т.Г. Шевченка за підтримки Українського культурного фонду реалізували грантові проекти: «Ребрендингова кампанія Хмельницького обласного художнього музею: Час оновлення» та «Інтерактивна вистава «Подорож до сонечка», загальною вартістю 435,7 тис. грн [24].

Помилково вважається, що у Хмельницькому порівняно мало архітектурних пам'яток. Проте, насправді історія та архітектура нашого міста дуже цікава. Над її вивченням активно працюють місцеві краєзнавці. У місті реалізували проект «Говорять старовинні будівлі» шляхом розміщення інформаційних табличок з QR-кодами на історичних будівлях. Не менш цікаве сучасне будівництво. Неодмінно варто побачити унікальні скульптури Миколи Мазура, створені з металобрухту. Їх надзвичайно люблять діти, і вже

це доводить, що скульптури – особливі. У місті цікаві мурали, тому під час прогулянки Хмельницьким їх варто роздивлятися навсібіч. Також продовжено реставраційні роботи на пам'ятках архітектури національного значення Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», на які у 2020 році з обласного бюджету виділено 10 млн грн [25; 28].

З 2018 року місто активно розбудовує та нарощує туристичну інфраструктуру. Зокрема, було встановлено сенсорні інформаційні кіоски, які служать джерелом інформації для мешканців та гостей міста. Також з'явилась ідея організувати модульний туристичний інфоцентр (ТІЦ), розробити централізований Інтернет-портал, що міститиме інформацію про туристичні центри регіону та логістичні дані. Впроваджуються проекти «Створення туристично-інформаційного центру на території курортної зони селища Сатанів Городоцького району Хмельницької області» та «Створення туристично-рекреаційної зони «Сквер Потоцьких» у селищі Антоніни Красилівського району Хмельницької області», які були відібрані конкурсною комісією Міністерства розвитку громад та територій України як проекти, що реалізовуватимуться за рахунок коштів державного бюджету, отриманих від Європейського Союзу. Не менш важливим є навчання та підвищення кваліфікації кадрів у сфері створення інноваційних об'єктів туристичної інфраструктури Хмельницького регіону та розвитку внутрішньорегіонального туризму на Хмельниччині. В лютому 2018 року було оголошено відкритий творчий конкурс на визначення розробника бренду і брендбуку для міста Хмельницького. Участь узяли 24 учасники зі всієї України, а переможцями стали місцеві дизайнери. Ідея збереження в логотипі герба міста дала змогу залишити впізнаваність, яка формувалася тривалий час. Елементи символу — три стріли символізують перетинання безлічі можливостей, що відкриває Хмельницький для кожного, перетинання безлічі шляхів і напрямків. З 2018 року місто щорічно представлене на міжнародній виставці в рамках Львівського міжнародного форуму індустрії туризму та гостинності Lviv TourExpo [23–25; 28; 29].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, можемо констатувати, що Хмельницька область володіє достатнім та унікальним туристичним потенціалом. Туристична індустрія Хмельниччини має суттєві переваги для розвитку. Перш за все, завдяки вдалому географічному розташуванню, до міста дуже зручно дістатися. Таке транзитне положення варто використати через розвиток туризму вихідного дня, турів на вікенд. По-друге, область має репутацію екодружного регіону, адже Хмельницький — зелене місто парків та скверів, яке визнано одним з найбільш безпечних, найчистіших і найкомфортніших обласних центрів України. По-третє, у місті та області активно розвивається доступний (значно дешевший, ніж у інших областей-лідерів туристичного ринку Західного регіону України) подієвий та гастрономічний (подільська, європейська, грузинська, китайська кухні) види туризму.

Попри це, області варто уміло відкорегувати стереотипи та негативні установки, які створюють хибне враження про місто; забезпечити доступність інформації про події, заходи, заклади міста; підвищити рівень якості надання туристичних послуг.

Розвиток туристичного (історико-культурного та природно-рекреаційного) потенціалу варто забезпечувати шляхом реалізації заходів, що передбачають промоцію туристичного потенціалу області, у тому числі організацію та проведення промотурів областю; представлення туристичного потенціалу області на спеціалізованих всеукраїнських та міжнародних туристичних заходах, виготовлення та поширення рекламно-інформаційної продукції, організацію та проведення обласних фестивалів, виставок, форумів, пленерів; розвиток туристичної інфраструктури, зокрема, формування мережі кемпінгів (глемпінгів), облаштування безкоштовних зон відпочинку тощо; впровадження інноваційних методів просування туристичного потенціалу області (сенсорні туристичні кіоски, розробка програми «Живий музей» тощо).

Література

1. Duran, C. (2013), *Governance for the Tourism Sector and its Measurement*, UNWTO Statistics and TSA Issue Paper Series STSA/IP/2013/01. URL: <http://statistics.unwto.org/en/content/papers>.
2. Ashley, C., De Brine, P., Lehr, A., & Wilde, H. (2007). *The role of the tourism sector in expanding economic opportunity*. Cambridge, MA: John F. Kennedy School of Government, Harvard University.
3. Navickas, V., & Malakauskaite, A. (2009). The possibilities for the identification and evaluation of tourism sector competitiveness factors. *Engineering economics*, 61(1).
4. Бондаренко, М. П. (2011). Туристичний сектор економіки України: реалії та перспективи. *Економіка і прогнозування*, (1), 104-119.
5. Паршина, О. А., & Чумак, Т. В. (2017). Аналіз тенденцій розвитку туристичного сектору України. *Вісник Приазовського Державного Технічного Університету*. Серія: Економічні науки, (33), 333-341.
6. Поліщук, В. С. (2018). Економічна доцільність розвитку туристичної індустрії Хмельниччини.
7. Буторіна, В. Б. (2016). Сучасні тенденції діяльності підприємств туристичної сфери України та Хмельницької області. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент, (19), 57-60.

8. Мариняк, Я., & Стецько, Н. (2019). Соціально-економічний аналіз туристичних підприємств Західного регіону України.
9. Шило, Д. Ю. (2020). Інфраструктурне забезпечення розвитку туризму у Хмельницькій області.
10. Кіптенко, В. К., & Маденко, О. В. (2013). Перспективні напрями сталого розвитку туризму у Хмельницькій області. *Географія та туризм*, (25), 167-174.
11. Мазур, Ю. (2021). Особливості проєктної діяльності з розвитку сільського зеленого туризму на прикладі Староушицької територіальної громади Хмельницької області.
12. Білецька, Г. А. (2010). Розвиток екотуризму як засіб економічного зростання Хмельницької області.
13. Печенюк, А. В., & Печенюк, А. П. (2017). Формування регіональної ренти сільського зеленого туризму. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*, (23 (1)), 101.
14. Долинська, О. О. (2021). Сільський туризм Хмельницької області: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки*, 26(1 (38)), 105-116.
15. Опря, Б. О. (2019). Проблеми реалізації туристичного та історичного потенціалу Хмельниччини. *Гілея: науковий вісник*, (150 (1)), 99-102.
16. Задворний, С. І. Територіальна організація культурно-мистецької сфери регіону (на матеріалах Хмельницької області) (Doctoral dissertation, СІЗадворний).
17. Коваль, Л. М., Церклевич, В. С., & Горун, М. В. (2014). Сакрально-релігійний туризм на Хмельниччині: надбання історико-архітектурної спадщини. *Географія та туризм*, (27), 119-129.
18. Баженова, С. Е. (2013). Релігійний туризм: християнські святині Хмельниччини. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*, (7), 117-119.
19. Hrytsku, V., & Abram, A. Дитячо-юнацький туризм у Хмельницькій області: історія становлення та сучасний стан. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*, (43).
20. Баженова С. Е. Сучасний стан туристичної галузі в Хмельницькій області / С. Е. Баженова // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету І. Огієнка. Економічні науки*. – 2013. – Вип. 8. – С. 314-315.
21. Гуменюк О. В. Розвиток туризму в Хмельницькій області як складова характеристика міжнародного бізнесу регіону / О. В. Гуменюк // *Актуальні проблеми розвитку рекреаційного бізнесу в Україні та підвищення його конкурентоспроможності*. – 2014. – С.27.
22. Економічна статистика / Туризм. Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму (2000–2019 рр.). Головне управління статистики у Хмельницькій області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/tur/tp_r.htm.
23. Перспективи розвитку туризму Хмельницької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism-book.com/books/book-42/chapter-1451/>
24. Костюк О.М. Туристичні ресурси і розробка туру Хмельницькою областю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism-book.com/books/book-42/chapter-1451/>
25. Програма розвитку туризму у Хмельницькій області на 2013 – 2015 роки : затверджено Рішенням обласної ради від 19 червня 2013 року.
26. Хмельниччина туристична : історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку : [колективна монографія] / за ред. С.А. Копилова (гол. ред.), С.Е. Баженової (наук. ред.)). – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Розділ 7. – С. 120-149.
27. Офіційний веб-сайт Хмельницької обласної державної адміністрації [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://adm.km.ua>
28. Програма економічного та соціального розвитку Хмельницької області на 2021 рік. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0-%D0%A1%D0%95%D0%A0-2021.pdf>
29. Стратегія розвитку Хмельницької області на 2021-2027 роки [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%86%D0%AF.pdf>

References

1. Duran, C. (2013), *Governance for the Tourism Sector and its Measurement*, UNWTO Statistics and TSA Issue Paper Series STSA/IP/2013/01. URL: <http://statistics.unwto.org/en/content/papers>.
2. Ashley, C., De Brine, P., Lehr, A., & Wilde, H. (2007). *The role of the tourism sector in expanding economic opportunity*. Cambridge, MA: John F. Kennedy School of Government, Harvard University.
3. Navickas, V., & Malakauskaite, A. (2009). The possibilities for the identification and evaluation of tourism sector competitiveness factors. *Engineering economics*, 61(1).
4. Bondarenko, M. P. (2011). Turystychnyi sektor ekonomiky Ukrainy: realii ta perspektyvy. *Ekonomika i prohnozuvannia*, (1), 104-119.

5. Parshyna, O. A., & Chumak, T. V. (2017). Analiz tendentsii rozvytku turystychnoho sektoru Ukrainy. Visnyk Pryazovskoho Derzhavnogo Tekhnichnogo Universytetu. Serii: Ekonomichni nauky, (33), 333-341.
6. Polishchuk, V. S. (2018). Ekonomichna dotsilnist rozvytku turystychnoi industrii Khmelnychchyny.
7. Butorina, V. B. (2016). Suchasni tendentsii diialnosti pidpriemstv turystychnoi sfery Ukrainy ta Khmelnytskoi oblasti. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment, (19), 57-60.
8. Maryniak, Ya., & Stetsko, N. (2019). Sotsialno-ekonomichniy analiz turystychnykh pidpriemstv Zakhidnoho rehionu Ukrainy.
9. Shylo, D. Yu. (2020). Infrastrukturne za bezpechennia rozvytku turizmu u Khmelnytskii oblasti.
10. Kiptenko, V. K., & Madenko, O. V. (2013). Perspektyvni napriamy staloho rozvytku turizmu u Khmelnytskii oblasti. Heohrafiia ta turizm, (25), 167-174.
11. Mazur, Yu. (2021). Osoblyvosti proiektnoi diialnosti z rozvytku silskoho zelenoho turizmu na prykladi Staroushytskoi terytorialnoi hromady Khmelnytskoi oblasti.
12. Biletska, H. A. (2010). Rozvytok ekoturizmu yak zasib ekonomichnogo zrostannia Khmelnytskoi oblasti.
13. Pecheniuk, A. V., & Pecheniuk, A. P. (2017). Formuvannia rehionalnoi renty silskoho zelenoho turizmu. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky, (23 (1)), 101.
14. Dolynska, O. O. (2021). Silskyi turizm Khmelnytskoi oblasti: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Heohrafiichni ta heolohichni nauky, 26(1 (38)), 105-116.
15. Opria, B. O. (2019). Problemy realizatsii turystychnoho ta istorychnoho potentsialu Khmelnychchyny. Hileia: naukovyi visnyk, (150 (1)), 99-102.
16. Zadvornyi, S. I. Terytorialna orhanizatsiia kulturno-mystetskoi sfery regionu (na materialakh Khmelnytskoi oblasti) (Doctoral dissertation, SI Zadvornyi).
17. Koval, L. M., Tserklevych, V. S., & Horun, M. V. (2014). Sakralno-relihiinyi turizm na Khmelnychchyny: nadbannia istoryko-arkhitekturnoi spadshchyny. Heohrafiia ta turizm, (27), 119-129.
18. Bazhenova, S. E. (2013). Relihiinyi turizm: khrystyianski sviatyni Khmelnychchyny. Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ekonomichni nauky, (7), 117-119.
19. Hrytsku, V., & Abram, A. Dytiacho-yunatskyi turizm u Khmelnytskii oblasti: istoriia stanovlennia ta suchasnyi stan. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii heohrafichna, (43).
20. Bazhenova S. E. Suchasnyi stan turystychnoi haluzi v Khmelnytskii oblasti / S. E. Bazhenova // Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu I. Ohienka. Ekonomichni nauky. – 2013. – Vyp. 8. – S. 314-315.
21. Humeniuk O. V. Rozvytok turizmu v Khmelnytskii oblasti yak skladova kharakterystyka mizhnarodnoho biznesu rehionu / O. V. Humeniuk // Aktuali problemy rozvytku rekreatsionoho biznesu v Ukraini ta pidvyshchennia yoho konkurentospromozhnosti. – 2014. – S.27.
22. Ekonomichna statystyka / Turizm. Kilkist turistiv, obsluhovanykh tuoperatoramy ta turahentamy, za vydamy turizmu (2000 – 2019 rr.). Holovne upravlinnia statystyky u Khmelnytskii oblasti. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/tur/tp_r.htm.
23. Perspektyvy rozvytku turizmu Khmelnytskoi oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://tourism-book.com/books/book-42/chapter-1451/>
24. Kostiuk O.M. Turystychni resursy i rozrobka turu Khmelnytskoi oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://tourism-book.com/books/book-42/chapter-1451/>
25. Prohrama rozvytku turizmu u Khmelnytskii oblasti na 2013 – 2015 roky : zatverdzheno Rishenniam oblasnoirady vid 19 chervnia 2013 roku.
26. Khmelnychchyna turystychna : istoryko-kulturni, pryrodno-heohrafichni ta ekonomichni aspekty rozvytku : [kolektyvna monohrafiia] / za red. S.A. Kopylova (hol. red.), S.E. Bazhenovoi (nauk. red.)). – Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 2015. – Rozdil 7. – S. 120-149.
27. Ofitsiinyi veb-sait Khmelnytskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu : <http://adm.km.ua>
28. Prohrama ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Khmelnytskoi oblasti na 2021 rik. [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%86%D0%AF.pdf>
29. Stratehiia rozvytku Khmelnytskoi oblasti na 2021-2027 roky [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%86%D0%AF.pdf>